

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Opgetekend

Materiële representatie aan het Haagse hof 1345-1425

van Egmond, A.J.

Publication date

2019

Document Version

Other version

License

Other

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Egmond, A. J. (2019). *Opgetekend: Materiële representatie aan het Haagse hof 1345-1425*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 1 Verwantschap verbeeld

Albrecht van Beieren liet in de hofkapel een reeks gravenbeelden en een graftombe voor zijn eerste vrouw Margaretha van Liegnitz-Brieg plaatsen, waarvan niets bewaard is gebleven. De hofkapel werd namelijk in 1580 ingericht voor protestants gebruik, in de zeventiende eeuw brandde deze volledig uit en werd vervolgens verdubbeld in grootte, en in 1879 werd de kapel afgebroken.¹ Hoewel losse beelden of onderdelen van de tombe hadden kunnen overleven, is dit niet het geval. Een reconstructie van beide monumenten is mogelijk met behulp van de rekeningen en latere getuigenissen ervan. Deze reconstructies zijn globaal te interpreteren. Zo had de tombe behalve een levensgroot ligbeeld, een *gisant*, ook een reeks kleinere figuren op de zijkant. Deze figuren, *pleurants*, toonden een selectie van de relaties van de overledene, bijvoorbeeld leenheren, familieleden of nakomelingen, gebaseerd op protocol, affectie maar vooral politieke overwegingen.² De gravenreeks toonde eveneens figuren, alle ofwel een selectie van de voorgangers van Albrecht, in een reeks die terugging tot Holland in omstreeks 885 een graafschap werd.³ Hoewel de reconstructie van het soort monument in beide gevallen globaal te interpreteren valt, kunnen specifieke iconografische keuzes niet meer gereconstrueerd worden. Hoe het ligbeeld van Margaretha eruit heeft gezien of welke graven en gravinnen uit het Hollandse, Henegouwse en Beierse huis een plaats hadden in de beeldenreeks blijft onduidelijk. Maar het mag geen twijfel lijden dat Albrecht met deze werken een politieke boodschap heeft willen communiceren, in het bijzonder de boodschap van het belang van grafelijke continuïteit ondanks de meest recente dynastieke wisseling.

In de hofkapel werd de mis dagelijks gevierd en bezocht door personen die zich ophielden in de omgeving van het Binnen- en Buitenhof. Het was gebruikelijk dat edelen wanneer ze aan andermans hof verbleven, daar de mis hoorden. Op heiligendagen zullen meer van hen bij de mis aanwezig zijn geweest, terwijl bij specifieke gelegenheden de mis waarschijnlijk een centrale rol speelde in het ceremonieel. Dat gold zeker bij doopvieringen en huwelijken, wanneer de kapel het decor was van de te vieren handelingen, of een mis voor vertrek naar veldslagen, wanneer de oorlogshandeling gezegend werd. De hofkapel kan gezien worden als ontmoetingsplaats en was daarom geschikt om een iconografisch programma in onder te brengen. De tombe en gravenreeks stonden daarbij niet los van de religieuze context waarin ze werden gepresenteerd; de iconografische boodschap werd er juist door versterkt. Inscripties bij de graftombe en onder de gravenbeelden identificeerden de weergegeven personen en zullen de relatie tussen de weergegeven figuren onderling en van de figuren tot het sacrale hebben toegelicht. Naar alle waarschijnlijkheid kon de beschouwer dergelijke verbanden ook zelf leggen. Een genealogie, zoals die werd verbeeld in de gravenreeks, was een narratieve techniek die zich goed naar beeld liet vertalen en ook zonder begeleidende tekst begrepen werd.⁴ De plaatsing in de hofkapel maakte impliciet duidelijk dat voor de ziel van de weergegeven personen diende te worden gebeden.

¹ Van der Klooster 1984, 29; Van Veen 2015, 68.

² McGee Morganstern 2000, 6, 8, 114.

³ De Boer en Cordfunke 2010, 9.

⁴ Spiegel 1983, 52.

1.1. Verwantschapstombe

1.1.1. Een tombe voor Margaretha van Liegnitz-Brieg

Et oissi pleusist à no tres chiere dame et mere la comtesse Marguerite de Haynnau dont Diux ait lame, eslire et avoir se sepulchre en le dessusdit église, pour le sierviche et memoire de lequelle ledict[es] frère[s] nous aient remonstret que aucune cose navoit esté ordonneit à distribuer pour ycelui faire et supplyet instamment que en chou nous pleusist pourveir, et en tel manière ordener que de lame de ly fust memoire faite en leditte église ainsi qu'il appartenoit.⁵

Volgens Magdi Tóth-Ubbens trof Albrecht door middel van een oorkonde van maart 1379 regelingen voor de zielmissen voor zijn overleden familieleden die in de Franciscaanse kerk in Valenciennes begraven waren. Dat waren Jan II (d. 1304), diens echtgenote Filippa van Luxemburg (d. 1311); Willem III (d. 1337) en diens zuster Margaretha van Artois (d. 1342), en Willem IV (d. 1345) en diens zuster Margaretha van Henegouwen (d. 1356). Tóth-Ubbens maakt uit de hier geciteerde tekst van deze oorkonde op dat Albrecht op dit moment ook een tombe voor de laatstgenoemde, zijn moeder, heeft laten maken volgens haar specifieke instructies, zij het vijftientwintig jaar na haar overlijden in 1354. Dit zou worden bevestigd door een rekeningpost in de Henegouwse administratie uit 1379/1380 waarin werklieden betaald werden voor 'l pavement fait a le sepulture le contesse Margheritte'.⁶ Albrecht zou deze tombe voor zijn moeder kunnen hebben laten vervaardigen, hoewel hiervoor geen direct bewijs is. In de oorkonde staat dat geld werd vrijgemaakt voor de zielmissen voor Albrechts moeder, niet voor de tombe, en de rekeningpost voor het 'pavement' kan een verwijzing zijn naar een aanpassing of restauratie. Tóth-Ubbens gebruikte voor informatie over het uiterlijk van de tombe van Margaretha van Henegouwen, die niet bewaard is gebleven, het werk van de zeventiende-eeuwse archivaris en historicus Simon le Boucq. Hij gaf een omschrijving van de tombe in zijn *Histoire ecclésiastique de la ville et Comté de Valentienne* in 1650: de tombe bevond zich onder een boog en toonde een gisant met de handen gevouwen in keizerlijk gewaad op de rechthoekige dekplaat. Engelen droegen de wapens van het Roomse rijk en van Henegouwen. Van een 'pavement' is in de beschrijving geen sprake; het zou kunnen gaan om een dorpel waarop de tombe is gezet, of zelfs om de basis waarlangs aan de zijkant 'plusieurs petits personnages tenant les armoires' gehouwen of bevestigd zijn.⁷ Deze twaalf pleurants waren te identificeren aan de hand van de wapens die ze droegen. In een zestiende-eeuwse tekening van de tombe in *Recueil des antiquités de Valenciennes* wordt deze beschrijving deels bevestigd (afb. 6).⁸ We zien daarbij dat een sculptuur van Maria met kind ook tot het monument

⁵ Tóth-Ubbens 1957, 64; Le Boucq 1884, 299. Vrije vertaling: 'En het heeft onze zeer geliefde vrouwe en moeder de gravin Marguerite van Hainaut, God hebbe haar ziel, behaagd om haar graf(tombe) te kiezen en te hebben in bovengenoemde kerk, voor de mis en memorie waarvan de genoemde broeders ons hebben verweten dat er niets was geregeld om uit te betalen om dit te doen en hebben gesmeekt dat wij hierin onmiddellijk willen voorzien en zo'n regeling treffen dat de memorie van haar ziel wordt gediend in genoemde kerk.' Met dank aan Dick de Boer voor de vertaling. Onderwerp en persoonsvorm komen niet overeen; ik heb met een ingreep meervoud van het enkelvoudige onderwerp gemaakt. Le Boucq vermeldt niet welke oorkonde hij heeft overgenomen.

⁶ Tóth-Ubbens 1957, 64 (Dehaisnes 1886-87, II 563).

⁷ Tóth-Ubbens 1957, 63; Le Boucq 1884, 115-116.

⁸ Afbeelding in Maliet 1995, 63. Daar foutief bestempeld als tombe van Machteld van Lancaster, vanwege de wapenschilden onder de miniatuur die toebehoren aan Willem V en zijn echtgenote. Het overlijden van Margaretha

behoorde. Over de gisant is een houten raamwerk gemaakt dat diende om de tombe met lappen stof te kunnen bedekken en vervolgens te onthullen, welke handeling een rol speelde bij nagedachtenismissen.⁹ Er zijn maar tien pleurants weergegeven, mogelijk bevinden de overige twee zich achter de pilaren. Opmerkelijker is dat ze zijn afgebeeld zonder identificerende wapenschildjes. Gezien Le Boucqs latere vermelding en identificatie van deze wapens lijkt de tekenaar hier selectief te werk te zijn gegaan.

Dergelijke tombes worden ‘tombs of kinship’ genoemd, verwantschapstombes: ze tonen een selectie van de verwanten van de overledene.¹⁰ Anne McGee Morganstern wijdde een overzichtsstudie aan dit type tombe in Frankrijk, de Lage Landen en Engeland. Anders dan de ceremoniële tombe, waarop soortgelijke, al dan niet anonieme, figuren een rouwende begrafenisprocessie verbeelden die daarmee een mogelijke verwijzing vormt naar een werkelijke gebeurtenis, geeft de verwantschapstombe een overzicht van verhoudingen met levende relaties of overleden voorouders.¹¹ Dit kon met wapenschilden alleen, maar veelal werden gebeeldhouwde figuren toegevoegd. Bij een tombe werden meestal zielmissen gelezen. Volgens Morganstern was de voornaamste functie van een grafmonument de gebeden voor de overledene te centreren; deze werden in nabijheid van de tombe uitgesproken en golden vaak ook de relaties van de overledenen die dan eveneens op de tombe afgebeeld waren. Er werd een vicaris aangesteld, een priester die zich exclusief met het zielenheil van de overledene bezighield, en ter betaling van zijn diensten en kosten werd een inkomstenbron aangewezen.¹² Een dergelijke stichting werd een vicarie of kapelrie genoemd. Albrecht hield zich volgens de geciteerde oorkonde met deze vicarieën bezig. Het blijft onduidelijk of hij de tombe voor zijn moeder ook daadwerkelijk liet maken. Hij lijkt desalniettemin de aangewezen persoon te zijn geweest, aangezien er geen bewijs is dat Willem V of andere familieleden zich met de nagedachtenis van Margaretha bezighielden.

Albrecht liet wel met zekerheid een tombe maken voor zijn eerste echtgenote Margaretha van Liegnitz-Brieg, die in 1386 overleed. Tóth-Ubbens vond in de grafelijke rekeningen vijf rekeningposten die de totstandkoming van deze tombe beschrijven.¹³ Hier zijn twee rekeningposten relevant (zie bijlage 1 en § 8.2.2). Volgens de eerste werden twee werklieden in januari 1387 vanuit Den Haag, waar de tombe in de hofkapel zou moeten komen, naar Valenciennes gestuurd ‘om der keyserinnen tumme te besien hoe si ghemaect was op dat si daarna een ander maken mochte over mijnre vrouwen graf.’¹⁴ De tombe van Albrechts moeder werd als voorbeeld genomen voor dit latere exemplaar. Ervan uitgaande dat het ontwerp van de tombe is overgenomen, zal ook de tombe in Den Haag een verwantschapstombe zijn geweest.

betekende het aantreden van een nieuwe, Beierse dynastie met Willem V als eerste telg; wellicht is de tombe daarom hier weergegeven. Machteld is begraven in Rijnsburg.

⁹ Frequin 2016.

¹⁰ McGee Morganstern 2000, 6, 8, 114.

¹¹ McGee Morganstern 2000, 8, 96. Diverse koningstombes in Saint-Denis zijn ceremoniële tombes, waarbij de zijfiguren in eigen arcades zijn afgebeeld. De tombes van Filips de Stoute en die van Jan zonder Vrees en Margaretha van Beieren in Dijon zijn eveneens ceremoniële tombes, alleen lijken de figuren hier daadwerkelijk een processie door een kloosteromgang te vormen. *Court art Burgundy* tent.cat., 222-236 (nr. 80-83) en 251-257 (nr. 92-96).

¹² McGee Morganstern 2000, 6, 114. Over vicarieën in de Lage Landen, zie Speetjens 2011.

¹³ Tóth-Ubbens 1957. Dick de Boer vulde nog een rekeningpost aan en geeft een analyse van de betrokkenen, die besproken wordt in § 8.2.2, De Boer 1994, 140-159. Ik voegde de posten over het houtwerk toe.

¹⁴ NL-HaNA, AGH, inv. 1241 (1386/1387), fol. 145r.

De veertiende-eeuwse rekeningposten over de vervaardiging geven geen informatie over het uiterlijk ervan. L.C. van der Klooster, die in 1984 een beschrijving gaf van de hofkapel, vond enkele aanvullende rekeningposten uit de vijftiende eeuw met betrekking tot het uiterlijk van de tombe. De tombe, die zich aan de noordzijde van het hoofdaltaar bevond, moet volgens hem een nisgraf zijn geweest, er is namelijk sprake van een ‘verhemelte’.¹⁵ Dat verhemelte werd echter vervaardigd door een timmerman, dus het moet gaan om een houten constructie boven de tombe, bevestigd aan de muur erboven of geïnstalleerd over het vrijstaande monument.¹⁶ Een dergelijke constructie is afgebeeld op de zestiende-eeuwse tekening (afb. 6). De aanwezigheid van pleurants kan worden bevestigd, deze worden ‘beelden in der capellen staende bezijden der tommen’ genoemd in een latere post volgens welke ze (bij)geschilderd werden; tevens is er sprake van ‘schilderen’, waarschijnlijk wapenschilden (zie § 6.2.2).¹⁷ De term pleurant is passender voor de figuren op ceremoniële tombes die daadwerkelijk een treurende houding hebben, een rouwgebaar maken of huilen, maar wordt ook gebruikt voor de zijfiguren op verwantschapstombes, die meestal een hoofse of ridderlijke uitstraling hebben.¹⁸

Volgens de tweede rekeningpost werd de tombe na voltooiing beschilderd en verguld.¹⁹ Waarschijnlijk werd voor de Haagse tombe Doornikse steen, een harde zwarte kalksteen, gebruikt.²⁰ De gereconstrueerde tombes van bijvoorbeeld Jan II en Fillipa van Luxemburg in Valenciennes, of het bewaard gebleven exemplaar van Jans broer bisschop Gwijde van Avesnes in de Utrechtse Domkerk zijn eveneens van Doornikse steen; deze lijken vanwege het homogene zwarte uiterlijk altijd onbeschilderd te zijn geweest. Genoemde en vergelijkbare rekeningposten, nog zichtbare verfresten op soortgelijke tombes en recent technisch onderzoek op de tombe van Gwijde maken duidelijk dat dergelijke tombes in ieder geval deels beschilderd waren.²¹ Juist ook de uitgehouwen of aangebrachte wapenschilden dienden te worden beschilderd om door middel van de juiste heraldische kleuren en tekens de weergegeven pleurant te kunnen identificeren. De Henegouwer Jacques le Boucq, oom van de eerdergenoemde historicus Simon en als heraut in dienst van keizer Karel V, maakte diverse pentekeningen van wapenschilden die hij aantrof op monumenten in kerken, alsook van de tombe in de hofkapel, die hij opnam in *Épitaphes et armoiries de diverses nobles familles de Hollande*.²² Volgens Jeanne Verbij-Schillings heeft hij niet alle schilden in zijn boek opgenomen, zodat niet meer gereconstrueerd kan worden naar welke personen, al dan niet in de vorm van een pleurant, op de tombe verwezen werd. Le Boucq tekende wel de wapenschilden op van Margaretha van Liegnitz-Brieg en Albrecht van Beieren, die zelf begin 1405 in hetzelfde graf werd bijgezet – de schilden zijn weergegeven met een kroon om hun

¹⁵ Van der Klooster 1984, 31.

¹⁶ NL-HaNA, AGH, inv. 1467 (1388/1389), fol. 30v, 32r.

¹⁷ Van der Klooster 1984, 32. NL-HaNA, AGH, inv. 1268 (1414/1415), fol. 40r.

¹⁸ McGee Morganstern 2000, 19-31, 80, 90, 137. Incidenteel werden de wereldlijke figuren afgewisseld met apostelen of heiligen.

¹⁹ NL-HaNA, AGH, inv. 1244 (1389/1390), fol. 49r.

²⁰ Le Boucq noemt het materiaal ‘marbre’, Le Boucq 1884, 115-116; D’Outreman noemt het ‘marbre noir’, d’Outreman 1639; geciteerd in Tóth-Ubbens 1957, 62.

²¹ Frequin 2014, 160-171.

²² F-PaBNF, ms Nouv.acq.fr. 25272.

koninklijke afkomst te benadrukken.²³ Het wapen van Albrechts kleindochter Jacoba, die in 1436 werd bijgezet, was ook te zien. De wapenschilden van keizer Lodewijk de Beier en Margaretha van Henegouwen, Albrechts ouders, waren eveneens aanwezig.²⁴ Hiermee is niet alleen de afkomst van Albrecht duidelijk maar ook de dynastieke lijn waarlangs hij de graafschappen kwam te besturen, namelijk via zijn moeder. Mogelijk was ook zijn broer Willem V afgebeeld. Helaas blijft onduidelijk of Albrecht Beierse familieleden of voorgangers uit het Henegouwse huis af liet beelden. Leden uit de familie van Margaretha, aangezien het in eerste instantie haar tombe was, of hun kinderen vormen een andere mogelijkheid. Dit laatste, bijvoorbeeld in volgorde van opvolging, werd in de loop van de veertiende eeuw steeds gebruikelijker, maar was misschien niet nodig aangezien de opvolging van Albrecht door Willem van Oostervant of anders door een van zijn andere twee zoons in 1386 vrijwel zeker was.²⁵ De stichtingsbrief van de vicarie voor de nagedachtenis van Margaretha, waarin mogelijk personen waren opgesomd voor wie zij gebeden gezegd wilde hebben, is in het archief van de hofkapel niet bewaard gebleven.²⁶

Vanaf de veertiende eeuw kwam er steeds meer behoefte uiterlijke kenmerken te verbeelden omdat die innerlijke karakteristieken uit zouden drukken.²⁷ Een beeld genoemd in een rekeningpost uit september 1385 is door Van der Klooster aangedragen als voorbeeld voor de gisant, wat volgens hem als aanwijzing voor een streven naar fysieke gelijkheid geïnterpreteerd kan worden: ‘inden Haghe ghesent joncvrouwe Andelen daer si een beelde mede soude doen maken inden Briel voir mijn vrouwen gheliken als hoer mijn vrouwe bevolen hadde’.²⁸ Hier is het echter de lezing die een verkeerde interpretatie oplevert: ‘voir mijn vrouwen gheliken’ zou begrepen kunnen worden als ‘naar de gelijkheid van mijn vrouwe’ waar een imaginaire komma dit zinsdeel van het volgende scheidt. De komma zou echter gelezen moeten worden tussen ‘vrouwen’ en ‘geliken’: de jonkvrouw liet een beeld maken voor de gravin, ‘zoals mijn vrouwe haar dat bevolen had’, gelijk aan of volgens het gegeven bevel.²⁹ De gisant van Margaretha was mogelijk juist geïdealiseerd. Men geloofde dat het lichaam bij de wederopstanding zonder gebreken met een leeftijd van ongeveer dertig jaar zou verrijzen, maar ging er wel van uit dat de aardse status in de hemel behouden bleef. Ze zal daarom in ieder geval zijn weergegeven als hertogin.³⁰ De brand in 1644 heeft de dekplaat van de tombe helaas volledig vernield.³¹

²³ Verbij-Schillings 1995, 145; Verbij-Schillings en Van Veen 2004, 274 (verwijzend naar F-PaBNF, ms Nouv.acq.fr. 25272, fol. 8r-8v). Margaretha stamde af van de eerste koningen van Bohemen, Albrecht was de zoon van Lodewijk de Beier, keizer van het Roomse Rijk.

²⁴ Verbij-Schillings en Van Veen 2004, 274.

²⁵ McGee Morganstern 2000, 126-128.

²⁶ NL-HaNA, KMH, Beneficiën door het kapittel bezeten of beheerd. Geen van de voor de graven en gravinnen gestichte vicarieën is terug te vinden in dit archief. Alleen de overbrenging van de vicarie voor graaf Floris vanuit Alkmaar naar Den Haag in opdracht van Willem VI wordt genoemd (inv. 281). De zielmissen voor graven en gravinnen zoals in de rekeningen genoemd staan vermeld in noot 152.

²⁷ Perkinson 2009, 92-98.

²⁸ Van der Klooster 1984, 34. NL-HaNA, AGH, inv. 1240 (1385/1386), fol. 96v.

²⁹ Er staat in de rekeningen veelal ‘geliken die cedule’, ‘geliken die rekening’, ‘geliken inder cedule geteykent stait’.

³⁰ Perkinson 2009, 92-98.

³¹ Van der Klooster 1984, 35.

1.1.2. Hofkapel als grafkapel

Albrecht werd na zijn overlijden in 1404 bijgezet in het graf van zijn echtgenote. Timmerlieden ‘braken ende weder tymmerden’ hiervoor de tombe en metselden een graf en gewelf in de grafkelder waarin Albrechts lichaam in een ijzeren kist werd bijgezet.³² Wellicht had Albrecht een grafkapel voor hem en zijn nakomelingen in gedachten vergelijkbaar met de Franciscanerkerk in Valenciennes waar de graven uit het Henegouwse huis zich lieten begraven. Jan II had daar een verwantschapstombe en Willem III had er in ieder geval een graf.³³ Het lichaam van Willem IV, in 1345 achtergebleven in Friesland, werd in 1396 alsnog in Valenciennes bijgezet. Ook dat van Willem V, de eerste telg uit het Beierse huis die door een hersenbloeding van 1358 tot 1389 in afzondering op het kasteel te Le Quesnoy had geleefd, werd waarschijnlijk daarom niet in Den Haag maar tevens in Henegouwen begraven.³⁴ Zoals we zagen had Albrechts moeder, ondanks haar ‘Duitse’ huwelijk nog steeds een Henegouwse, tevens hier haar tombe. Graven uit het Hollandse huis hadden rustplaatsen in de abdijen van Egmond, Middelburg en Rijsburg.³⁵ Als Albrecht in 1386 besloot een eigen traditie te beginnen, heeft die weinig uitwerking gekregen. Albrechts tweede echtgenote, Margaretha van Kleef, overleed in 1411 en kreeg een gepolychromeerd praalgraf met gisant in de kerk van het Dominicanerklooster in Den Haag, dat zij zelf gesticht had.³⁶ Willem VI wilde zijn lichaam per testament begraven hebben in Den Haag. Toen hij echter in Bouchain overleed, zijn zijn ingewanden daar begraven om het vervoer van het lichaam naar Den Haag mogelijk te maken. Dit staat beschreven in de oorkonde van de stichting van een vicarie in Bouchain door Jacoba, waaruit de zielmissen voor haar vader werden betaald. Onduidelijk is of het lichaam daadwerkelijk in Den Haag terecht is gekomen.³⁷ Voor zijn nagedachtenis werd in Den Haag in ieder geval een kapelletje ingericht.³⁸ Albrecht II is na zijn overlijden in 1397 begraven in de Karmelietenkerk in het Beierse Straubing, een door zijn vader gestichte hofkerk. Zijn tombe, gehouwen uit rood gemêleerd (Salzburgs) marmer, toont Albrechts gisant als ridder met standaard en schild; van pleurants is geen sprake.³⁹ Jan van Beieren liet dit praalgraaf in 1410, als de nieuwe hertog van Beieren-Straubing, voor zijn broer maken.⁴⁰ Jan van Beieren zelf, die in 1425 overleed, werd begraven in de Kloosterkerk in Den Haag; het graf was afgedekt met een beschilderde gebeeldhouwde plaat waarop hij in wapenrusting met de handen gevouwen en een leeuw onder de voeten te zien was.⁴¹ Het lijkt erop dat alleen Jacoba met zekerheid bij haar grootouders te

³² NL-HaNA, AGH, inv. 1259 (1404/1405), fol. 32v.

³³ Tóth-Ubbens 1957, 61; McGee Morganstern 2000, 53-63. Sanne Frequin werkt aan de Universiteit van Amsterdam aan een proefschrift over de tombes van de graven uit het Henegouwse huis.

³⁴ De Boer 2007.

³⁵ Tóth-Ubbens 1957, 59-60.

³⁶ Smeyers 1970, 24. Het graf is volgens hem beschreven in Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Handschriften, fonds Goethals, inv. 1655 (*Épitaphes de Flandre et de Hollande*), fol. 95, zeventiende eeuw; hij geeft de Middelnederlandse en Latijnse grafinscripties op ‘deux tableaux (...) écrits en parchemin’, waaronder het wapen van Margaretha werd gegeven. Le Boucq vermeldt ‘Aux Jacopins’, F-PaBNF, ms Nouv.acq.fr. 25272, fol. 12r. Albrecht van Beieren schonk de grond waarop het klooster gebouwd werd, Margaretha van Kleef nam het initiatief, zie Wüstefeld 1989, 29.

³⁷ Van Mieris 1753-56, IV 459. Tóth-Ubbens 1957, 62-63.

³⁸ NL-HaNA, AGH, inv. 1269 (1416/1417), fol. 52v.

³⁹ De Boer 1992, aldaar 47. De Boer 1994, 146-147. Gimmel 2005a, 277-320.

⁴⁰ Gimmel 2005b.

⁴¹ Smeyers 1970, 53. Het graf is volgens hem beschreven in Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Handschriften, fonds Goethals, inv. 1655 (*Épitaphes de Flandre et de Hollande*), fol. 95-96, zeventiende eeuw; met epitaaf op perkament op paneel inclusief wapenteken. Ook Le Boucq maakt melding van het graf van Jan van Beieren ‘aux

ruste werd gelegd in 1436.⁴² De vraag is of Albrecht echt een eigen traditie in gedachten had. Als hij de Haagse tombe voor zijn vrouw liet maken met de gedachte er zelf in bijgezet te worden, had hij kunnen overwegen een tweede gisant te laten houwen, zodat ook hijzelf op de tombe vereeuwigd zou worden. Meerdere vorsten hielden zich in die periode al bezig met de planning van hun eigen grafmonument.⁴³ Uit een rekeningpost uit 1439 blijkt nogmaals dat er van twee ligbeelden geen sprake was: in dit jaar wordt het ‘beelt dat in der capellen leyt binnen den hove up mijnre genadiger vrouwen graff van Hollant van Bry vernist ende verlicht’.⁴⁴ Het betreft één ligbeeld en niet dat van Albrecht, maar dat van zijn vrouw.

Tombes gingen veelal gepaard met epitafen, waarop de overledene geïdentificeerd werd alsook diens afkomst en goede daden, zodat zonder meer duidelijk was voor wie de nabestaanden moesten bidden.⁴⁵ Voor Margaretha zal zo’n beschilderd bord met grafschrift aanwezig zijn geweest. Met het bijzetten van Albrecht zal tevens een epitaaf voor hem toegevoegd zijn. Zeker is dat voor Jacoba een tekstbord werd opgehangen.⁴⁶ Goed mogelijk waren er voor alle grafelijke gezinsleden tekstborden aanwezig, zelfs als ze elders waren begraven. Voor Willem IV, toen zijn lichaam nog begraven was in Friesland, en voor Machteld, de echtgenote van Willem V begraven in Rijnsburg, werden in de hofkapel in ieder geval zielmissen opgedragen.⁴⁷ Hier werd mogelijk tevens een herinneringsteken bij gebruikt, maar zeker is dit niet. In de tombe waren religieuze en politieke functies verenigd. Omdat een verwantschapstombe bij uitstek een mogelijkheid was een politieke boodschap over te dragen – dit type tombe was zeer populair in de Lage Landen –, mag verwacht worden dat Albrecht het grafmonument voor zijn vrouw ook zo gebruikt heeft.⁴⁸ Omdat omringende tekstborden en tekens snel verloren gingen en getuigenissen van de tombe onvolledig zijn, kan niet meer worden nagegaan welke boodschap dit geweest is.

Jacopins’ met Latijnse epitaaf- of plaattekst, alsook van het graf van Margaretha van Kleef; F-PaBNF, ms Nouv.acq.fr. 25272, fol. 12r (‘Aux Jacopins’). Blok stelt dat Jan van Beieren in de Haagse hofkapel begraven zou zijn, waarvoor geen bewijs is, zie Blok 1924, 850.

⁴² Tóth-Ubbens 1957, 62-63. Van der Klooster heeft het voorgenomen werk *De begraafplaatsen van de graven en gravinnen van het Hollandse, Henegouwse en Beyerse huis* helaas niet uitgegeven. Zie ook Van Veen 2015, 71.

⁴³ McGee Morganstern 2000, 57.

⁴⁴ Van der Klooster 1984, 34. NL-HaNA, GRK2, inv. 273 (1439/1440), fol. 76v.

⁴⁵ McGee Morganstern 2000, 10-15, 32-33, 117-119.

⁴⁶ Van der Klooster 1984, 36.

⁴⁷ Zielmissen worden veelal genoemd in de rubriek *Van offergelde ende om gode gegeven*: Voor Machteld, echtgenote van Willem V, begraven in klooster Rijnsburg: NL-HaNA, AGH, inv. 1450 (1364/1366), fol. 43r (‘Item doe men mier vrouwen jarichtide dede die tot Reynsborch begraven leyt 6 pont was tot kaersen’). Voor Willem IV: inv. 1450, fol. 43r (‘Item doe men mijns heren jarichtide dede die ten Vriesen bleef 16 pont was tot kaersen’). Voor Margaretha van Henegouwen: inv. 1249 (1394), fol. 53r (‘Minen here te offerghelde overmits dattet sine moeder der keyserinnen jaerghetide was’). Voor Albrecht: inv. 1259 (1404/1405), fol. 20v (‘zevendach’/‘maentstont’); inv. 1261 (1407/1408), fol. 72r; inv. 1282 (1423/1424), fol. 51v (‘memorye ende jair getijde’); inv. 1283 (1424/1425), fol. 50v. Voor Margaretha van Liegnitz-Brieg: inv. 1465 (1386-1387), fol. 25r; inv. 1282, fol. 52r. Voor Margaretha van Kleef: inv. 1265 (1411), fol. 35r (‘gedenknisse geluyt’); inv. 1266 (1411/1412), fol. 40r (‘jarichse getide dede inden cloester inden Hage’).

⁴⁸ McGee Morganstern 2000, 7-8.

1.2. Dynastieke gravenreeks

1.2.1. Een oksaal en een reeks beelden

Albrecht en Margaretha stichtten in de hofkapel in 1367 een kapittel gewijd aan Maria.⁴⁹ Dit betekende een uitbreiding van vier kapelaans en een koster, naar twaalf kanunniken en een deken, met de bedoeling dagelijkse erediensten in de kapel te vieren, die in 1369 aanvang hadden. Hiermee verbond Albrecht diverse goed opgeleide geestelijken aan zijn hof, die in groter getal de eer van God, de stichter en de kerk dienden en er tevens taken in de grafelijke kanselarij op na hielden. De status van de hofkapel veranderde van ‘familiekapel’ naar parochiekerk voor alle hovelingen, die hier hun zielzorg ontvingen. In de Middelnederlandse stichtingsoorkonde wordt vermeld dat de stichting een uiting was van devotie en zorg om het zielenheil; in de Latijnse versie, waarschijnlijk bedoeld om de pauselijke goedkeuring mee te verkrijgen die in 1371 werd gegeven, wordt tevens gesteld dat de verkrijging van enkele belangrijke relieken mede aanleiding vormde tot de stichting.⁵⁰ Het gaat om relieken van het kruis en de doornenkroon van Christus, door Karel V van Frankrijk geschonken aan Albrecht toen hij in de winter van 1365/1366 in diens gezelschap verkeerde om leenhulde te doen voor het graafschap Oostervant (voor de reliekhouders zie § 5.1.2).⁵¹ Voor deze en andere passie-relieken was in Parijs in de dertiende eeuw de imposante Sainte-Chapelle gebouwd, die Albrecht tijdens zijn bezoek ongetwijfeld gezien heeft. De koning schonk tevens enkele fragmenten aan de keizer van het Roomse Rijk, Karel IV, die dit liet vastleggen in een programma van muurschilderingen in zijn hofkapel in slot Karlstein.⁵² De gift van relieken was een gebaar van erkenning van Albrechts bestuur en eleveerde hem tot gevestigd vorst. Dit moet een belangrijke stimulans geweest zijn de status van de hofkapel te verhogen.

Met de stichting van het kapittel werd het interieur van de hofkapel aangepast. Paus Gregorius XI had met zijn goedkeuring van de stichting een aflaat verleend aan hen die een bijdrage leverden aan het bouwfonds dat hiertoe ingezet werd. Getuige een rekeningpost uit 1373 werd in dat jaar een oksaal ter afscheiding van het koor gebouwd, waarachter het geïnstalleerde bestuur van kanunniken afgezonderd de mis kon vieren.⁵³ Opmerkelijk genoeg zijn we voor de reconstructie van het uiterlijk van dit oksaal aangewezen op diverse rekeningposten die allemaal dateren uit de Bourgondische periode. In 1455/1456 werd onderhoud gepleegd in de kapel, waarvoor de kosten waren verantwoord in een aparte rekening naar aanleiding van het verblijf van Filips de Goede op het Binnenhof van oktober 1455 tot juli 1456.⁵⁴ In de posten is onder andere sprake van ‘25 beelden mitten velden ende hoeren

⁴⁹ NL-HaNA, KMH, inv. 1.1-4 voor Stichtingsoorkonde in Middelnederlands en Latijn en pauselijke goedkeuring met diens zegel in lood, in Martens van Sevenhoven 1914, 11. Voor het kapittel (*Capitulum Capelle beate Marie Collegiate Hagensis*) zie Kuys 2014, 135-147. Voor politieke omstandigheden, Janse en Van Veen 2004, 222-227.

⁵⁰ Uitgegeven door De Riemer 1730-39, I 189-195, en Van Mieris 1753-56, III 218-219.

⁵¹ Volgens het door Smit vervaardigde itinerarium van Albrecht was hij in februari 1366 een week in Parijs en opnieuw in juli dat jaar.

⁵² Bijvoorbeeld Russo 1995; Kuthan 2007.

⁵³ NL-HaNA, AGH, inv. 1232 (1373/1374), fol. 115v. In de rekeningpost staat ‘toxael’. Het woord oksaal is afgeleid van het woord doxaal. Anders dan wel wordt gedacht gaat het hier niet om twee verschillende architectuurelementen, zie Haslinghuis 2001, 332. Ongetwijfeld werd ook een koorgestoelte geïnstalleerd.

⁵⁴ Het hof van Filips de Goede verbleef in Den Haag tussen oktober 1455 en juli 1456. Filips wilde zijn bastaardzoon David bisschop van Utrecht maken en zou daartoe militair ingrijpen. Hij organiseerde hier ook een bijeenkomst van de ridders van het Gulden Vlies, zie Vaughan 1970, 224-229.

toebehoeren ende vijf velden sonder beelden'.⁵⁵ De precieze iconografie van deze vijftientig beelden wordt niet genoemd. Deze post is door Van der Klooster opgevat als verwijzing naar een reeks gravenbeelden; tot en met Jacoba waren er volgens een contemporaine telling immers dat aantal vorsten geweest. Ook stelde hij dat 'uit verschillende rekeningposten zou blijken dat deze houten beeldjes in nissen stonden 'voir toxael''.⁵⁶ Daargelaten dat 'voor' het oksaal niet hetzelfde is als 'in' het oksaal, kan ik deze rekeningposten nergens terugvinden. De gravenbeeldjes die in de rekeningen genoemd worden, worden in de hofkapel geplaatst, niet zozeer in het oksaal. In 1391 werd een houten beeld gesneden van de net overleden Willem V: 'na mijn heer grave Willem (...) ende men in den cappelle in den Hage setten soude'; in 1440 staat in de rekeningen van de testamentoren van Jacoba dat een beeld gesneden moet worden, 'een vorme van enen wive (...) na onser genadiger vrouwen (...) ende in der cappellen in den Hage bij anderen graven ende gravynnen deser landen van Hollant staen soude'.⁵⁷ Kan deze reeks in het oksaal hebben gestaan? In 1456/1457 staat in de rentmeestersrekening een uitgebreide beschrijving van het oksaal. Aan het oksaal zijn op versierde pilaren de beschilderde en vergulde beelden te zien van Maria en de engel Gabriël die een Annunciatie vormden, Johannes de Doper en Johannes de Evangelist.⁵⁸ Hoewel deze beschrijving in tegenspraak lijkt te zijn met een oksaal met gravenbeelden is bovenstaande hiermee wel te verenigen. De beschrijving betreft namelijk de binnenzijde van het oksaal, 'dat ocsael binnen int koor'. Hiermee is het waarschijnlijk dat de gravenbeelden zich aan de buitenzijde van het oksaal bevonden. De kanunniken keken tijdens hun missen naar een religieuze voorstelling en figuren; de kerkgangers zagen bij hun eigen viering achter het hoofdaltaar de vorsten voor wier ziel door hen gebeden diende te worden, namelijk 'ten gedencke minen lieven heer die God ghenadich is' en 'onser genadige vrouwen zaliger gedachten'.⁵⁹ Op deze wijze konden devotie en gebeden van de gelovigen worden geprojecteerd op alle graven van Holland weergegeven in de reeks, ongeacht of deze in de hofkapel waren begraven. Opmerkelijk genoeg waren de gravenbeelden daarmee op de plek gesitueerd waar meestal apostel- of heiligenbeelden stonden waarmee de beelden zo mogelijk nog meer autoriteit zullen hebben uitgestraald.⁶⁰

Als we ervan uitgaan dat de gravenreeks zich in het oksaal bevond, zullen oksaal en gravenreeks samen ontstaan zijn. Dan zou de gravenreeks dientengevolge geïnitieerd zijn in 1373 en zijn toen alle beelden van de op dat moment overleden voorgangers van Albrecht gesneden. Er is echter geen rekeningpost in deze periode die getuigt van de vervaardiging van een beeld van een van de graven die regeerden voor Willem V; pas in 1504 werd een restauratie van het beeld van gravin Ada gedocumenteerd.⁶¹ Relevant in deze context is wel een andere rekeningpost uit het jaar 1443/1444: een schilder moest toen restaureren 'die graven dienende

⁵⁵ Van der Klooster 1984, 37. NL-HaNA, GRK2, inv. 168 (1455/1456), fol. 34r-35r.

⁵⁶ Van der Klooster 1984, 37.

⁵⁷ Beeld Willem: NL-HaNA, AGH, inv. 1246 (1390/1391), fol. 72v. Beeld Jacoba: *Rekeninghe der testamentoren*, 203. NL-HaNA, GRK2, inv. 132 (1444), fol. 26v.

⁵⁸ NL-HaNA, GRK2, inv. 290 (1456/1457), fol. 68v-69v.

⁵⁹ NL-HaNA, AGH, inv. 1246 (1390/1391), fol. 32v.

⁶⁰ Vergelijk bijvoorbeeld het laatgotische oksaal in de kloosterkerk van Ter Apel, circa 1500, gemaakt van Baumberger zandsteen, bestaande uit twaalf velden voor apostelen met in het midden een centraal veld voor een beeld van Maria met kind, zie Kroesen en Steensma (red.) 2008, 73-74. Op het Haagse oksaal waren wellicht twee rijen onder elkaar geplaatst met een beeld in het midden.

⁶¹ Van den Klooster 1984, 38. De auteur verwijst nergens naar specifieke rekeningposten; deze late rekeningpost heb ik daarom niet na kunnen zoeken. Wellicht bevestigt deze de plaatsing in het oksaal.

int (...) pryeeel boven up dat zomerhuys (...) oic mede die huijskijns dair dese graven in staen'.⁶² Deze beschrijving wordt herhaald in de rentmeestersrekening van 1454/1455: hierin wordt een prieel genoemd, onderdeel van een zomerhuis, met '5 tabernakelen' met 'in elc tabernakel staende een heer van Hollant mit syn wapen inde hant ende 4 wijmpelen die de leeuwen in hoir claeuwen houwen'.⁶³ Ook deze beelden dienden gerestaureerd te worden. Welke graven het zijn kan niet achterhaald worden. Opmerkelijk genoeg komt hier het aantal beelden overeen met het aantal velden op het oksaal dat nog vrij was. Wellicht is deze lege ruimte gecreëerd door vijf beelden uit de kapel naar het zomerhuis te verplaatsen.

1.2.2. *Dynastieke genealogie*

Dat de Haagse hovelingen zich bezighielden met de geschiedenis van hun graafschap wordt duidelijk uit bijvoorbeeld de Middelnederlandse werken van Heraut Beyeren, vanaf 1403 werkzaam aan het Haagse hof. Hij schreef onder andere twee versies van de *Wereldkroniek*, een overzicht van de geschiedenis der wereldrijken tot het jaar 1347 met een accent op het Romeinse, later Roomse keizerrijk, steeds in relatie tot de geschiedenis van Holland. Van de *Hollantsche cronike* schreef hij eveneens twee versies: de geschiedenis van de Lage Landen tot het jaar 1393 in de eerste versie, in een tweede versie aangevuld met wapenfeiten van Albrecht en Willem VI tot 1409. Jeanne Verbij-Schillings onderzocht het brongebruik van Heraut Beyeren. Hij moet voornamelijk als compiler beschouwd worden, maar er kan betekenis gehecht worden aan zijn bewerkingen, weglatingen of beknopte toevoegingen. Zijn doel was niet alleen het veiligstellen van eeuwige roem zoals andere schrijvers dit nastreefden. Beyeren wilde dat Willem VI zijn afkomst leerde kennen in de voorvaderen aan wie hij zijn positie te danken had. Hij had oog voor erfrecht en stelde de geschiedenis van het wereldlijke gezag voor als een organisch uit de schepping voortkomende reeks van elkaar rechtmatig opvolgende heersers. De heraut beoogde niet alleen de anciënniteit en legitimiteit van de heerschappij te bevestigen, bijvoorbeeld in de stelling dat het graafschap Holland een vrij erfelijk leen van de Karolingische keizers was en dat de Friezen al eeuwenlang verzet pleegden tegen de rechtmatige heren van Friesland. Ook wilde hij zijn vorst een spiegel voorhouden van goed en slecht vorstelijk gedrag en situaties van continuïteit en discontinuïteit. Niet zozeer ridderlijkheid als wel wijsheid van bestuur, verdediging van christelijke moraal en behoud van erfgoed staan voorop in de wapenfeiten die van iedere vorst besproken worden.⁶⁴

Verbij-Schillings geeft aan dat de geschiedenis in middeleeuwse ogen een toonzaal van afschrikwekkende en navolgenswaardige voorbeelden werd.⁶⁵ Dit gold bijvoorbeeld letterlijk voor een beschilderd doek dat zich in de raadkamer aan de muur bevond met daarop de vorsten die bekend stonden als Negen Besten (*Neuf Preux*), 'enen cleynen bemailde cledekijn dair negen die beste in staen in die raetcamer'.⁶⁶ Deze vorsten, drie heidense, drie joodse en drie christelijke helden, figureerden allemaal in de geschiedenissen van Heraut Beyeren en werden

⁶² NL-HaNA, GRK2, inv. 277 (1443/1444), fol. 79r.

⁶³ NL-HaNA, GRK2, inv. 288 (1454/1455), fol. 81r-82r.

⁶⁴ Verbij-Schillings 1995, 18, 105-106, 120, 138, 144, 147-151, 154-155, 208-209. Over de politieke functie van geschiedenis, zie Spiegel 1975, 314-325.

⁶⁵ Verbij-Schillings 1995, 153.

⁶⁶ NL-HaNA, AGH, inv. 1251 (1395/1396), fol. 82v.

beschouwd als voorbeeldige heersers.⁶⁷ Ze moesten de vorst en tevens de raadsliden inspireren tot goed bestuur.⁶⁸ Dergelijke selectie werd ook gepleegd op de meer recente geschiedenis: zo werden in de ererede *Les meilleurs trois* de drie beste Jannen en de drie beste Willems besproken, waar graaf Willem III van Henegouwen er een van was. Beyeren verbeelde de wapenschilden van deze vorsten bij zijn notatie van deze rede in *Wapenboek Beyeren*.⁶⁹ De specifieke geschiedenis van het graafschap Holland vond een verbeelding in de reeks gravenbeelden in de hofkapel, in de vorm van representaties van de graven. Ongetwijfeld brachten de beelden de wapenfeiten van de verschillende graven in gedachten, als een vorstenspiegel en vergelijkbaar met de voorbeeldfunctie van de Negen Besten.⁷⁰ De reeks vormde echter ook een visuele genealogie, een geschiedenis in de vorm van een serie biografieën verbonden door erfelijke opvolging, waarmee de Hollandse geschiedenis werd gevat in een opeenvolging van generaties. Geschreven genealogieën waren een neerslag van een denkwijze die gebruikelijk was en dus heel goed was te vertalen naar beeld.⁷¹ De reeks beelden toonde de legitieme opvolging sinds de eerste graaf van Holland. De samenstelling van de reeks, de selectie van grafelijke figuren, kan nog een specifieke nadruk hebben gelegd. Wim van Anrooij bespreekt hoe de toevoeging van voogden en usurpatoren aan dergelijke gravenreeksen de volledige geschiedenis van Holland in beeld moest brengen, terwijl een strikte selectie van rechtmatige graven meer de nadruk legde op de dynastieke geschiedenis.⁷² De hofkapelreeks bevatte een beeld van de rechtmatige gravin Ada, mogelijk toegevoegd op aanwijzing van Heraut Beyeren, want deze kwam in eerdere overzichten niet voor. De reeks zou geen representaties van de regenten Geertruid en Robert de Fries en de usurpatoren Godfried van Lotharingen en Jan van Beieren bevat hebben. Alleen zo kan Jacoba het vijftiende beeld in de rij gevormd hebben. Van dit totale aantal kan echter niet meer worden uitgegaan indien ook de beelden in het zomerhuis tot de reeks gerekend moeten worden. Waarschijnlijk was dit niet het geval. Het verplaatsen van de beelden zou de ‘keten’ opgebroken hebben die juist maakte dat de dynastieke reeks als zodanig kon functioneren.⁷³ Bovendien zou het verplaatsen van enkele beelden uit de hofkapel de religieuze functie ervan, namelijk het centreren van gebeden voor de nagedachtenis van de overleden graven, teniet hebben gedaan.⁷⁴ Willem VI liet in 1414/1415 nog de vicarie voor graaf Floris V vanuit Alkmaar overbrengen naar Den Haag en hechtte kennelijk waarde aan dergelijke gedenkmissen, ook voor de graven uit het al lang uitgestorven Hollandse huis.⁷⁵ Wellicht vormden de vijf beelden in het zomerhuis een andere reeks die dubbelde met een deel van die in de hofkapel. Het aantal beelden komt bijvoorbeeld overeen met de hoe-

⁶⁷ Zie Schroeder 1971; Van Oostrom 1996, 170; Van Anrooij 1997, 204. In de inventaris van het huis van Willem VI in Parijs, l’hotel du Porc Epic, is eveneens sprake van een groot tapijt met de (geschiedenis van de) Negen Besten, zie Bos-Rops 1992a.

⁶⁸ Verbij-Schillings 1995, 201-202. Ook Willem van Hildegaersberch dichtte over de *Neuf Preux*, zie Willem van Hildegaersberch, 149 (nr. 75, *Een exempel van heren*). In 1438/1439 zouden de vertegenwoordigers van Filips de Goede in de vernieuwde raadkamer de negen voorbeeldige vorsten op de muur laten schilderen, NL-HaNA, GRK2, inv. 272 (1438/1439), fol. 94r-v. Met dank aan Ronald van der Spiegel.

⁶⁹ Verbij-Schillings 1995, 191; Van Anrooij 1997, 42-43, 73.

⁷⁰ Van Anrooij 1997, 209.

⁷¹ Spiegel 1983, 47-50, 52.

⁷² Van Anrooij (red.) 1997, 20-26, 137.

⁷³ Een vorstenreeks die eveneens het dynastieke verleden moest uitdragen was die van de Franse koningen in de Grand’salle in Parijs, zie Bennert 1992, 46-59.

⁷⁴ De stichterfiguren in de Dom van Naumburg zijn wel als vorstenspiegel opgevat, Sauerländer 1979, V 169-245.

⁷⁵ NL-HaNA, KMH, inv. 281; De Riemer 1730-39, I 207-208; Kuys 2014, 141.

veelheid graven en gravinnen uit het Beierse huis (met Margaretha of met Jan), maar als dit het geval was kan niet worden bewezen dat zij hiertoe zelf het initiatief zouden hebben genomen.

Dat de gravenreeks in de hofkapel na 1425 bleef functioneren blijkt uit latere rekeningposten die ernaar verwijzen. In 1467, na de dood van Filips de Goede, informeerde de rentmeester van Noordholland of er een beeltenis van de overleden hertog aan de beeldenreeks moest worden toegevoegd.⁷⁶ Een uitgebreide rekeningpost uit 1470 registreert de kosten voor het beeld dat Karel de Stoute inderdaad liet maken, ‘representant la personne de feu monseigneur le duc Phelippe de Bourgogne’, voor de huiskapel in Den Haag in Holland, ‘mis en la chapelle domestique (...) a la Haye en Hollande’.⁷⁷ Karel vond het erg belangrijk dat het beeld van zijn vader er juist uitzag. Een eerste versie van het beeld van Filips in wapenrusting toonde de hertog met bijl in de hand, het teken van de ridderorde van het Gulden Vlies om de hals en een wapenschild onder zijn voeten. Dit beeld zinde Karel niet, ‘ledit personnage ne fu pas bien au plaisir de mondit seigneur’, waarop hij een ander exemplaar liet maken, waarbij het wapenschild zich laag voor Filips bevond. Rondom het beeld zouden twee beschilderde panelen worden opgehangen: een groot paneel met een tekst, een ‘dictier’ zowel in het Frans als in het Vlaams, over zijn regeerperiode en de gebieden waarover hij geregeerd had en een ander kleiner paneel dat boven zijn hoofd werd gehangen met daarop in vier niet nader toegelichte schilden zijn afkomst verbeeld. Om plaats te maken voor deze borden moesten de teksten bij Albrecht, Willem VI en Jacoba overschilderd worden zodat ze minder ruimte zouden innemen. Hieruit wordt duidelijk dat er voor Albrecht, ondanks het ontbreken van een Haagse rekeningpost hierover, een beeld was, dat er teksten aanwezig waren en dat daarbij behalve tekst waarschijnlijk ook wapenschilden te zien waren. Karel de Stoute plaatste datzelfde jaar tevens het beeld van Willem VI. Het eerste Filips-beeld, dat Karel in eerste instantie had afgekeurd, werd aangepast om door te kunnen gaan voor graaf Willem VI. Het ordeteken van het Gulden Vlies werd verwijderd, er werd een nieuwe laag verf aangebracht en de bijl werd vervangen door een lans.⁷⁸ Deze handeling past binnen het gebruik van de Bourgondische hertogen om in nieuw verkregen landen de lijn van successie te benadrukken.⁷⁹

Door deze Bourgondische rekeningpost wordt duidelijk dat alle gravenbeelden waarschijnlijk waren voorzien van wapentuig. Hoewel in de zeventiende eeuw wel gepoogd is aan dergelijke attributen betekenis op te hangen – een graaf met een geheven zwaard zou bijvoorbeeld zijn gestorven tijdens oorlogshandelingen⁸⁰ –, is dit zelden consistent toegepast en moet

⁷⁶ Smeyers 1970, 81 (noot 471); Calkoen 1902, 149-150.

⁷⁷ B-BrRA, CC, inv. 1925 (1470), fol. 482r-483r. Met dank aan Hugo van der Velden die me een transcriptie van deze post overhandigde.

⁷⁸ De grafelijke portrettenreeks, geschilderd voor het Haarlemse Karmelietenklooster en bewaard gebleven in het Haarlemse stadhuis, is gemaakt naar voorbeeld van de muurschilderingen aldaar, die op hun beurt zouden zijn geïnspireerd op de gravenreeks in de hofkapel (Van der Klooster 1984, 39). In het geschilderde Haarlemse portret van Willem VI heeft hij, als enige in deze reeks, inderdaad een lans vast. Omdat de beschrijving van Filips, met bijl in de hand en dolk aan zijn zij, niet overeenkomt met het geschilderde Haarlemse portret kunnen we er niet van uitgaan dat voor de geschilderde reeks de gesneden gravenreeks als uitgangspunt is genomen. Deze portretten geven echter wel een goed idee van hoe de iconografie eruit heeft kunnen zien en van de teksten die erbij te lezen waren. Voor de Haarlemse portrettenreeks, zie Van Anrooij red. 1997; voor latere reeksen gravenbeelden, zie Van Lutternelt 1957.

⁷⁹ Filips de Goede ging al eerder over tot het restaureren van grafmonumenten van voorgangers, bijvoorbeeld dat van Hendrik III van Brabant in Leuven met toevoeging van het Bourgondische wapen, zie Bergmans 2006, 215.

⁸⁰ Voor de iconografie van het opgeheven zwaard, zie ook § 2.1.1.

hiermee terughoudend worden omgegaan.⁸¹ Regalia (vorstelijke insignia) zullen, net als heraldische tekens, wel juist zijn gebruikt: Willem II en Margaretha van Henegouwen kunnen heel goed met kroon zijn afgebeeld, ten teken dat ze Roomskoning respectievelijk keizerin waren. Aan de hand van de afgebeelde wapenschilden en aanwezige inscripties kan de beschouwer de gravenbeelden geïdentificeerd hebben. Mogelijk werden de beelden van de graven uit het verre verleden gebaseerd op een beeldtraditie die ons nu niet meer bekend is. De twee contemporaine beelden zijn gesneden ‘na mijn heer grave Willem’ (Willem V) en ‘na onser genadiger vrouwen’ (Jacoba); dit lijkt een poging om de levende gestalten van deze personen ‘na’ te komen, te benaderen. Echter, vooral het feit dat bij Jacoba ‘een vorme van enen wive’ werd gesneden lijkt ertoe te hebben gedaan. Ook het in 1470 toegevoegde beeld van Willem VI, dat alleen door de beschildering voor deze graaf door kon gaan, doet vermoeden dat echte gelijkenis er niet toe deed en voldoende andere middelen beschikbaar waren om tot een identificatie te komen.

Conclusie

Met de verheffing van de kapel tot kapittelkerk was deze toegankelijk geworden voor een groter publiek dan dat voorheen bij de privédevotie van het grafelijk gezin betrokken was geweest. Dit maakte de ruimte geschikt voor de verbeelding van macht. Hoewel zowel de tombe als de gravenreeks een plaats hadden in de religieuze context van de hofkapel, moet aan de iconografie van beide een politieke betekenis worden gehecht. De reeks gravenbeelden herinnerde per weergegeven graaf aan de goede daden van die betreffende vorst; belangrijker is dat tevens in één lange lijn van representaties zichtbaar was hoe het bestuur van het graafschap Holland – via vrouwelijke lijn, overgenomen van zijn zieke broer, en betwist door verschillende familieleden – in de handen van Albrecht terecht was gekomen. Albrecht plaatste zich met de beeldenreeks in het verlengde van een bestaande traditie. Hoewel de officiële bevestiging van de belening door de Duitse keizer nog moest komen, had de Franse koning hem beleend met het graafschap Oostervant en zijn positie erkend met het schenken van de passiereliëken. Vijfentwintig jaar later kon hij door middel van de pleurants op de tombe zijn status benadrukken: de pleurants verbeeldden een netwerk van ofwel de voorouders van Margaretha en Albrecht ofwel – en dat is waarschijnlijker – eigentijdse relaties als resultaat van goede diplomatiek en de huwelijken van hun kinderen. Het geeft een status (*status quo*) weer verkregen na enkele decennia van stabiel bestuur. Beide monumenten toonden een voor ieder bekende iconografie, waarvan de betekenis werd versterkt door herhaling ofwel analogie. Het initiatief van Albrecht is niet door zijn directe nakomelingen voortgezet. Dat wil zeggen: de tombe van Margaretha bleef het enige grafmonument in de kapel en alleen van Jacoba is bekend dat zij liet vastleggen na haar dood een beeld in de gravenreeks te willen hebben. En dat terwijl het voor Willem VI, Jan en Jacoba van Beieren juist zo voor de hand moet hebben gelegen de al bestaande middelen in te zetten of uit te breiden voor de eigen verbeelding van macht. Wellicht zette vooral de wisseling van een dynastie aan tot het inzetten van dergelijke iconografie en was legitimiteit voor Albrechts opvolgers niet zozeer aan de orde.⁸² De mate waarin door middel van beeldtaal wel continuïteit werd nagestreefd, zal besproken worden in het volgende hoofdstuk.

⁸¹ Dergelijke analyses zijn toegepast op de Haarlemse gravenpanelen, zie Van Anrooij (red.) 1997, 51-55.

⁸² De vorsten die bekend werden vanwege hun kunstmecenaat waren vooral die vorsten die nieuwe gebieden te besturen kregen, zie Perkinson 2006, 1155.